ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ΑΝΤΟΝΙΟ ΤΙΖΖΑΝΟ

της 23ης Ιανουαρίου 2001 [1]

I — Προκαταρκτική παρατήρηση

1. Στην παρούσα υπόθεση, κινηθείσα από την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων βάσει του άρθρου 169 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 226 ΕΚ), το Δικαστήριο καλείται να εξακριβώσει αν η επιβαλλόμενη στο Βασίλειο των Κάτω Χωρών υποχρέωση να μεταφέρει στην εθνική του έννομη τάξη την οδηγία 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές (ΕΕ L 95, σ. 29, στο εξής: οδηγία), μπορεί να θεωρείται εκπληρωθείσα επειδή προϋπήρχαν στην εν λόγω έννομη τάξη διατάξεις του αστικού κώδικα θεωρούμενες ως σύμφωνες με την οδηγία. Ειδικότερα, το Δικαστήριο καλείται να εκτιμήσει αν ορισμένες διατάξεις του αστικού κώδικα περί ενοχών και συμβάσεων γενικά εκπληρώνουν το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 5 της οδηγίας, ιδίως υπό το φως της συναφούς εθνικής νομολογίας.

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

II — Το νομικό πλαίσιο

Α — *Η κοινοτική κανονιστική ρύθμιση*

2. Ως γνωστόν, η οδηγία για την οποία γίνεται λόγος αποβλέπει στην προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με τις ρήτρες που θεωρούνται καταχρηστικές στις συμβάσεις οι οποίες συνάπτονται μεταξύ ενός επαγγελματία και ενός καταναλωτή (άρθρο 1, παράγραφος 1), τούτο δε με προφανή σκοπό την προστασία του τελευταίου όταν τέτοιες ρήτρες παρεμβάλλονται στις συμβάσεις που συνάπτει με έναν «επαγγελματία», δηλαδή «κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που, κατά τις συμβάσεις που καλύπτει η [...] οδηγία, ενεργεί στα πλαίσια της επαγγελματικής του δραστηριότητας είτε δημόσιας είτε ιδιωτικής» (άρθρο 2, στοιχείο γ'). Ειδικότερα, η οδηγία ορίζει την έννοια των «καταχρηστικών ρητρών» (άρθρο 3), και προβλέπει ότι τέτοιες ρήτρες δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές (άρθρο 6).

3. Καθόσον ενδιαφέρει εν προκειμένω, ωστόσο, πρέπει προπάντων να υπομνησθούν τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 5 της οδηγίας. Το πρώτο παρέχει σαφείς ενδείξεις προς εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας και διευκρινίζει ειδικότερα στην παράγραφο 2 αυτού:

«Η εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα των ρητρών δεν αφορά ούτε τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της σύμβασης ούτε το ανάλογο ή μη μεταξύ της τιμής και της αμοιβής, αφενός, και των υπηρεσιών ή αγαθών που θα παρασχεθούν ως αντάλλαγμα, αφετέρου, εφόσον οι ρήτρες αυτές είναι διατυπωμένες κατά τρόπο σαφή και κατανοητό.»

4. Το άρθρο 5 της οδηγίας, αντιθέτως, προβλέπει:

«Στην περίπτωση συμβάσεων των οποίων όλες ή μερικές ρήτρες που προτείνονται στον καταναλωτή έχουν συνταχθεί εγγράφως, οι ρήτρες αυτές πρέπει να συντάσσονται πάντοτε με σαφή και κατανοητό τρόπο. Σε περίπτωση αμφιβολίας για την έννοια μιας ρήτρας, επικρατεί η ευνοϊκότερη για τον καταναλωτή ερμηνεία. Αυτός ο ερμηνευτικός κανόνας δεν εφαρμόζεται στα πλαίσια των διαδικασιών που προβλέπονται στο άρθρο 7 παράγραφος 2.»

Πράγματι, το εν λόγω άρθρο 7, παράγραφος 2, επιβάλλει στα κράτη μέλη να θεσπίσουν στην εθνική τους έννομη τάξη διατάξεις που να επιτρέπουν σε πρόσωπα ή σε οργανισμούς προστασίας των καταναλωτών να προσφεύγουν, κατά το εθνικό δίκαιο, ενώπιον των δικαστηρίων ή των αρμοδίων διοικητικών οργάνων προκειμένου αυτά να προσδιορίζουν αν οι συμβατικές ρήτρες, συνταχθείσες με σκοπό τη γενικευμένη χρήση, έχουν καταχρηστικό χαρακτήρα, και εφαρμόζουν τα πρόσφορα μέσα προκειμένου να παύσει η χρήση τέτοιων ρητρών.

5. Κατά το άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας, τα κράτη μέλη όφειλαν να θέσουν σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις για να συμμορφωθούν με την οδηγία το αργότερο μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1994. Η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου επιβάλλει επίσης ότι «οι διατάξεις αυτές όταν θεσπίζονται από τα κράτη μέλη, αναφέρονται στην παρούσα οδηγία ή συνοδεύονται από την αναφορά αυτή κατά την επίσημη δημοσίευσή τους [...]».

B — *Οι εθνικές διατάξεις*

6. Το βιβλίο ΙΙΙ του ολλανδικού αστικού κώδικα αναφέρεται στις γενικές πτυχές του δικαίου που διέπει τις περιουσιακές σχέσεις, ενώ το βιβλίο VI έχει ως αντικείμενο τις ενοχές και τις συμβάσεις γενικά και τα βιβλία VII και VIII τις ιδιόμορφες συμβάσεις.

7. Μολονότι κατά τη διαδικασία η Ολλανδική Κυβέρνηση επικαλέσθηκε διάφορες διατάξεις του αστικού κώδικα, η προσοχή των διαδίκων επικεντρώθηκε εν συνεχεία στις διατάξεις που παραθέτω κατωτέρω (παρατηρώντας εξάλλου ότι χρησιμοποιώ μια ανεπίσημη μετάφραση):

— άρθρο 35, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο ΙΙΙ (στο εξής: άρθρο 3:35):

«Όταν ένα πρόσωπο προβαίνει σε δήλωση ή υιοθετεί συμπεριφορά μη σύμφωνες προς τη βούλησή του, η έλλειψη βουλήσεως δεν μπορεί να αντιταχθεί σε εκείνον ο οποίος αντελήφθη τη δήλωση ή τη συμπεριφορά αυτή, σύμφωνα με το νόημα που ευλόγως μπορούσε να τους αποδώσει υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, ως συνιστώσα δήλωση συγκεκριμένου περιεχομένου που έγινε προς αυτόν.»

— άρθρο 228, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο VI (στο εξής: άρθρο 6:228):

«1. Σύμβαση συναφθείσα υπό την επήρεια σφάλματος, η οποία δεν θα είχε συναφθεί αν είχε υπάρξει ορθή αντίληψη των πραγμάτων, είναι ακυρώσιμη:

α) αν το σφάλμα μπορεί να αποδοθεί σε πληροφορία παρασχεθείσα από τον αντισυμβαλλόμενο, εκτός αν ο τελευταίος μπορούσε να υποθέσει ότι η σύμβαση θα είχε συναφθεί ακόμη και ελλείψει της πληροφορίας αυτής·

β) αν ο αντισυμβαλλόμενος, ενόψει του ότι γνώριζε ή όφειλε να γνωρίζει σχετικά με το σφάλμα, όφειλε να πληροφορήσει τον συμβαλλόμενο που διέπραξε το σφάλμα·

γ) αν ο αντισυμβαλλόμενος, συνάπτοντας τη σύμβαση, βασίσθηκε στην ίδια ανακριβή πεποίθηση όπως και ο συμβαλλόμενος που διέπραξε το σφάλμα, εκτός της περιπτώσεως κατά την οποία, έστω και αν υπήρχε ακριβής αντίληψη των πραγμάτων, ο έτερος συμβαλλόμενος δεν υπείχε την υποχρέωση να αντιληφθεί ότι ο σφάλων αντισυμβαλλόμενος δεν θα είχε συνάψει τη σύμβαση.

2. Η ακύρωση δεν μπορεί να βασισθεί σε σφάλμα το οποίο αναφέρεται αποκλειστικά σε μελλοντικό γεγονός ή σε σφάλμα για το οποίο ο αντισυμβαλλόμενος ο οποίος το διέπραξε πρέπει να κριθεί ως ευθυνόμενος, ενόψει της φύσεως της συμβάσεως, της γενικώς επικρατούσας απόψεως ή των οικείων περιστάσεων.»

— άρθρο 231, τμήμα III («περί των γενικών όρων») του βιβλίου VI (στο εξής: άρθρο 6:231):

«Στο παρόν τμήμα, νοούνται ως:

α) "γενικοί όροι": μια ή περισσότερες γραπτές ρήτρες διατυπωθείσες με σκοπό να περιληφθούν σε ορισμένο αριθμό συμβάσεων, εκτός εκείνων που περιγράφουν τις ουσιώδεις παροχές:

β) "χρήστης": το πρόσωπο το οποίο κάνει χρήση των γενικών όρων σε μια σύμβαση:

γ) "ο αντισυμβαλλόμενος": το πρόσωπο το οποίο δέχθηκε, γραπτώς ή άλλως, την εφαρμογή των γενικών όρων».

— άρθρο 233, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο VI (στο εξής: άρθρο 6:233):

«Ρήτρα περιλαμβανόμενη στους γενικούς όρους είναι ακυρώσιμη:

α) αν είναι υπερβολικά επαχθής για τον αντισυμβαλλόμενο, λαμβανομένων υπόψη της φύσεως της συμβάσεως και του περιεχομένου της, του τρόπου με τον οποίο προέκυψαν οι όροι και των αμοιβαίως προφανών συμφερόντων των μερών και των λοιπών οικείων περιστάσεων·

β) αν ο χρήστης δεν προσέφερε στον αντισυμβαλλόμενο επαρκή δυνατότητα να λάβει γνώση των γενικών όρων.»

— άρθρο 248, τμήμα IV («Περί των αποτελεσμάτων των συμβάσεων») του βιβλίου VI (στο εξής: άρθρο 6:248):

«1. Η σύμβαση δεν αναπτύσσει μόνον τα συμφωνηθέντα μεταξύ των αντισυμβαλλομένων έννομα αποτελέσματα, αλλά

και εκείνα τα οποία, σύμφωνα με τη φύση της συμβάσεως, απορρέουν από τον νόμο, τα συναλλακτικά ήθη ή τις απαιτήσεις της λογικής και της ευθυκρισίας.

2. Ο κανόνας σύμφωνα με τον οποίο η σχέση των συμβαλλομένων εξαρτάται από το αποτέλεσμα της συμβάσεως δεν εφαρμόζεται στον βαθμό που, στην περίπτωση αυτή, τούτο θα ήταν ανεπίτρεπτο κατά τα κριτήρια της λογικής και της ευθυκρισίας.»

III — Τα επιχειρήματα των διαδίκων

8. Με την υπό εξέταση προσφυγή η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να αναγνωρίσει ότι το Βασίλειο των Κάτω Χωρών παρέβη τις υποχρεώσεις του καθόσον, κατά την Επιτροπή, η μεταφορά της οδηγίας στο εν λόγω κράτος μέλος είναι ανεπαρκής όσον αφορά τον τύπο και το μέσο που χρησιμοποιήθηκαν και ελλιπής όσον αφορά το αποτέλεσμα.

9. Ειδικότερα, η Επιτροπή προβάλλει ότι «σιωπηρή» μεταφορά, για να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον όρο, της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, η οποία επομένως βασίζεται αποκλειστικά στην προηγούμενη ύπαρξη στην έννομη τάξη του εν λόγω κράτους μέλους διατάξεων οι οποίες είναι σύμφωνες με την οδηγία δεν μπορεί να γίνει δεκτή παρά μόνον εντός πολύ αυστηρών ορίων. Τούτο επιβάλλεται κατά μείζονα λόγο όταν, όπως εν προκειμένω, η οδηγία έχει σκοπό την προστασία των καταναλωτών παρέχοντάς τους συγκεκριμένα δικαιώματα. Πράγματι, στις περιπτώσεις αυτές, η μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο πρέπει να διασφαλίζεται με σαφή τύπο και απαλλαγμένο αμφισημίας, ώστε να επιτρέπει στους καταναλωτές να έχουν πλήρη γνώση των δικαιωμάτων που τους παρέχονται. Ωστόσο, ανεξάρτητα από τις γενικές αυτές παρατηρήσεις, η Επιτροπή αμφισβητεί ότι οι διατάξεις του αστικού κώδικα διασφαλίζουν συγκεκριμένα το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με τα άρθρα 4, παράγραφος 2, και 5 της οδηγίας.

10. Η Ολλανδική Κυβέρνηση έχει αντίθετη άποψη και ζητεί από το Δικαστήριο να απορρίψει την προσφυγή διότι, κατ' αυτήν, το θέμα που αποτελεί αντικείμενο της οδηγίας έχει ήδη ρυθμιστεί εξαντλητικά με τις υφιστάμενες διατάξεις του αστικού κώδικα.

11. Προς τούτο, υπενθυμίζει προπάντων ότι το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 249, τρίτο εδάφιο, ΕΚ) αφήνει ελεύθερα τα κράτη μέλη όσον αφορά την επιλογή του τύπου και των αναγκαίων μέσων για τη μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο και η νομολογία του Δικαστηρίου δέχεται ότι, ενόψει της ελευθερίας αυτής, η ρητή μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο δεν είναι απαραίτητη αν η εθνική έννομη τάξη έχει ήδη επιτύχει τους στόχους της οδηγίας. Αυτό ακριβώς συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση, τόσο χάρη στις προαναφερθείσες διατάξεις του αστικού κώδικα, τις οποίες η Ολλανδική Κυβέρνηση εξετάζει εκτενώς και αναλυτικώς, όσο και χάρη στους άγραφους κανόνες δικαίου που αναγνωρίζει η έννομη τάξη της, όπως για παράδειγμα η αρχή της interpretatio contra proferentem, η

οποία είναι καθόλα ισοδύναμη προς τη διάταξη του άρθρου 5, δεύτερη περίοδος, της οδηγίας.

IV — Νομική ανάλυση

A — *Γενικά*

12. Συναφώς, στην άμυνα της Ολλανδικής Κυβερνήσεως ιδιαίτερη σημασία ενέχει η αναφορά της στη νομολογιακή εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων, που αποτελεί πρόσθετη και οριστική επιβεβαίωση της απόψεώς της σχετικά με την πλήρη συμφωνία της έννομης τάξεώς της με την οδηγία. Η καθής κυβέρνηση επικαλείται ειδικότερα την απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 1997 (NJ 1998, αριθ. 6), με την οποία το Hoge Raad (το ανώτατο δικαστήριο των Κάτω Χωρών) έκρινε ότι «οι ολλανδικές διατάξεις περί των γενικών όρων [του αστικού κώδικα του 1992], οι οποίες, σύμφωνα με τον νομοθέτη ενσωματώνουν ήδη την οδηγία, πρέπει να ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι προσφέρουν στον καταναλωτή τουλάχιστον την ίδια προστασία με αυτήν της οδηγίας».

13. Εν πάση περιπτώσει, και μολονότι εμμένει στην άποψη που μόλις προηγουμένως εξέθεσα, το Βασίλειο των Κάτω Χωρών υπενθυμίζει ότι στις 28 Οκτωβρίου 1999 (επομένως, μετά τη λήξη της προθεσμίας που έταξε η Επιτροπή με την αιτιολογημένη γνώμη της), το εθνικό κοινοβούλιο ψήφισε νόμο προκειμένου να «διασαφηνίσει» τις διατάξεις του αστικού κώδικα περί των γενικών όρων των συμβάσεων. Εξάλλου, υπογραμμίζει ότι ο νόμος αυτός ουδόλως τροποποιεί το προϋφιστάμενο δίκαιο που έχει εφαρμογή στις καταχρηστικές ρήτρες οι οποίες περιλαμβάνονται στους γενικούς όρους μιας συμβάσεως, αλλά περιορίζεται μάλλον στη «διασαφήνισή του», κωδικοποιώντας τις αρχές δικαίου οι οποίες ίσχυαν ήδη στην εθνική έννομη τάξη.

14. Ως γνωστόν, σύμφωνα με το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ, η οδηγία «δεσμεύει κάθε κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών».

15. Ως γνωστόν επίσης, το Δικαστήριο επανειλημμένως είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει την έννοια και το περιεχόμενο της διατάξεως αυτής. Καθόσον ενδιαφέρει εν προκειμένω, θα περιορισθώ στο να υπομνήσω τον προσανατολισμό της πάγιας νομολογίας, κατά την οποία: «Η διάταξη αυτή [το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ] αφήνει βέβαια στα κράτη μέλη την ελεύθερη επιλογή των μέσων και μεθόδων που διασφαλίζουν την εφαρμογή της οδηγίας, η ελευθερία όμως αυτή διατηρεί ακέραια την υποχρέωση κάθε κράτους που είναι αποδέκτης της οδηγίας να λάβει στο πλαίσιο της εσωτερικής του έννομης τάξης όλα τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να εξασφαλίσει την πλήρη εφαρμογή της οδηγίας σύμφωνα με τον επιδιωκόμενο στόχο» [2]. Προς τούτο, διευκρίνισε το Δικαστήριο, τα κράτη μέλη πρέπει να προβλέπουν την

2 — Βλ., ειδικότερα, απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83, Von Colson και Kamann (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψη 15).

ύπαρξη σαφούς νομικού πλαισίου στον οικείο τομέα που καθιστά την εθνική έννομη τάξη σύμφωνη προς τις διατάξεις της οδηγίας [3]. Αυτό το νομικό πλαίσιο πρέπει να καθορίζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην αφήνει καμιά αμφιβολία ή αμφισημία, όχι μόνον ως προς το περιεχόμενο της εθνικής κανονιστικής ρυθμίσεως που έχει εφαρμογή και τη συμφωνία της με την οδηγία, αλλά και ως προς την τυπική ισχύ της κανονιστικής αυτής ρυθμίσεως και την καταλληλότητά της να χρησιμοποιηθεί ως πρόσφορη νομική βάση για τη ρύθμιση του τομέα. Έτσι, για παράδειγμα, για να διασφαλισθεί η ορθή μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, απλή διοικητική πρακτική ή διοικητική εγκύκλιος δεν αρκούν, δεδομένου ότι, αντίθετα από τις αυθεντικές πηγές κανόνων δικαίου, δεν προσφέρουν εγγυήσεις σταθερότητας, δεσμευτικότητας και δημοσιότητας [4]. Επομένως, επειδή ακριβώς το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος έχει την υποχρέωση να «διασφαλίσει πλήρως και με σαφή τρόπο την εφαρμογή των διατάξεων κάθε οδηγίας», η παράβασή του εξακολουθεί να υφίσταται όσο αυτό «δεν συμμορφώνεται πλήρως προς την οδηγία», έστω και αν «η [εθνική] νομοθεσία διασφαλίζει κατά μεγάλο μέρος τους σκοπούς της οδηγίας» [5].

16. Είναι αληθές ότι, όπως υπενθυμίζει η Ολλανδική Κυβέρνηση, το ίδιο το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι, προς επίτευξη των προαναφερομένων σκοπών, δεν είναι πάντοτε απαραίτητη ρητή τυπική πράξη μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, ακόμη δε λιγότερο πράξη νομοθετικής φύσεως. Αυτό ειδικότερα συμβαίνει όταν η κανονιστική ρύθμιση που έχει εφαρμογή στην έννομη τάξη του κράτους μέλους είναι ήδη «αρκετά ακριβής και σαφής», ώστε «οι δικαιούχοι να έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν το πλήρες περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους και, ενδεχομένως, να τα προβάλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων» [6]. Πρέπει ωστόσο να παρατηρηθεί ότι στις περιπτώσεις αυτές πρόκειται για παρέκκλιση από τις προαναφερθείσες γενικές αρχές, η οποία δικαιολογείται από λόγους νομοθετικού χαρακτήρα. Επομένως, όπως πάντοτε συμβαίνει σε παρόμοιες παρεκκλίσεις, επιβάλλεται αυσηρότατη ερμηνεία· στην προκειμένη περίπτωση, αυτό σημαίνει ότι για να αποκλεισθεί ενδεχόμενη παράβαση του κράτους μέλους για το οποίο πρόκειται, μια γενική συμφωνία της εθνικής έννομης τάξεώς του σε σχέση με την οδηγία δεν αρκεί, αλλά απαιτείται σαφής και επακριβής συμφωνία της μιας προς την άλλη.

17. Όπως πράγματι προκύπτει από τα προαναφερθέντα στοιχεία, στην υπό εξέταση περίπτωση πρέπει ασφαλώς να θεωρούνται ότι υπερισχύουν τόσο η απαίτηση πλήρους και ομοιόμορφης εφαρμογής της οδηγίας εντός των κρατών μελών όσο και, κατά συνέπεια, η διασφάλιση της πλήρους προστασίας των δικαιωμάτων που παρέχει η οδηγία. Υπό την τελευταία αυτή άποψη, ειδικότερα, πρέπει να ληφθεί υπόψη η μέριμνα, στην οποία το ίδιο το Δικαστήριο επανειλημμένως αναφέρθηκε, δηλαδή ότι η συμφωνία του

3 — Βλ., για παράδειγμα, τις αποφάσεις της 15ης Μαρτίου 1990, C-339/87, Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών (Συλλογή 1990, σ. I-851, σκέψη 25), της 30ής Μαΐου 1991, C-59/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1991, σ. I-2607, σκέψη 28), και της 22ας Απριλίου 1999, C-340/96, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Συλλογή 1999, σ. I-2023, σκέψη 27).

4 — Βλ., μεταξύ πολλών άλλων, τις αποφάσεις της 2ας Δεκεμβρίου 1986, 239/85, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1986, σ. 3645, σκέψη 7), της 17ης Οκτωβρίου 1991, C-58/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1991, σ. I-4983, σκέψη 13), της 10ης Δεκεμβρίου 1991, C-306/89, Επιτροπή κατά Ελλάδος (Συλλογή 1991, σ. I-5863, σκέψη 19), και της 20ής Μαρτίου 1997, C-96/95, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1997, σ. I-1653, σκέψη 38).

5 — Αποφάσεις της 18ης Μαρτίου 1980, 91/79, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 589, συνοπτική μετάφραση στα ελληνικά, σκέψη 6), και 92/79, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 591, συνοπτική μετάφραση στα ελληνικά, σκέψη 6).

6 — Βλ., μεταξύ πολλών, τις αποφάσεις της 23ης Μαΐου 1985, 29/84, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1985, σ. 1661, σκέψη 23), της 30ής Μαΐου 1991, C-59/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1991, σ. I-2607, σκέψη 18), και της 23ης Μαρτίου 1995, C-365/93, Επιτροπή κατά Ελλάδας (Συλλογή 1995, σ. I-499, σκέψη 9).

προϋπάρχοντος εθνικού κανονιστικού πλαισίου δεν μπορεί να αφήνει καμιά αμφιβολία ως προς το περιεχόμενο των εννόμων καταστάσεων που αναπτύσσει η οδηγία έναντι των ιδιωτών. Συνοπτικά, για να παραθέσω ένα απόσπασμα αποφάσεως του Δικαστηρίου, «είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την τήρηση της επιταγής της ασφάλειας δικαίου να είναι η νομική κατάσταση των ιδιωτών σαφής και συγκεκριμένη και να τους επιτρέπει να γνωρίζουν το πλήρες περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους και, ενδεχομένως, να τα επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων» [7].

18. Η δυνατότητα μη λήψεως ειδικού μέτρου μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο υπόκειται επομένως σε ακόμη αυστηρότερους όρους όταν πρόκειται για οδηγίες οι οποίες αποβλέπουν στη χορήγηση δικαιωμάτων στους πολίτες και, ειδικότερα, για οδηγίες οι οποίες, όπως η εξεταζόμενη, έχουν ως σκοπό να καθορίσουν πλαίσιο ενισχυμένης προστασίας για μια ευρεία αλλά απροσδιόριστη κατηγορία καταναλωτών έναντι των περισσότερο «δυνατών» αντισυμβαλλομένων τους. Όπως παρατηρεί το ίδιο το Δικαστήριο, η προϋπόθεση αυτή «έχει ιδιαίτερη σημασία, όταν η συγκεκριμένη οδηγία αποβλέπει στην απονομή δικαιωμάτων στους υπηκόους άλλων κρατών μελών, διότι αυτοί οι υπήκοοι δεν είναι συνήθως ενήμεροι [των μέτρων που προβλέπει η έννομη τάξη των άλλων κρατών μελών]» [8]. Αυτό ακριβώς συμβαίνει στην περίπτωση της υπό εξέταση οδηγίας, η οποία αποβλέπει μεταξύ άλλων στο να «διασφαλίζεται η προστασία του πολίτη ως καταναλωτή κατά την απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών με συμβάσεις που διέπονται από τη νομοθεσία κρατών μελών διάφορων του κράτους του καταναλωτή» (έκτη αιτιολογική σκέψη).

19. Μετά τη γενική αυτή διευκρίνιση, δεν έχω καθόλου πεισθεί ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η κατάσταση στην ολλανδική έννομη τάξη τηρεί πλήρως τις επιταγές που υπενθύμισα ανωτέρω. Πράγματι, δεν έχω πεισθεί ότι το προϋφιστάμενο ολλανδικό καθεστώς στον τομέα αυτόν, στον οποίο αναφέρεται η σχετική οδηγία, είναι πλήρως σύμφωνο προς αυτήν ή, εν πάση περιπτώσει, είναι «αρκετά», ακριβές, σαφές και εύληπτο, όπως διευκρινίζει το Δικαστήριο, προκειμένου οι αποδέκτες του «να έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν πλήρως τα δικαιώματά τους και, ενδεχομένως, να τα προβάλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων».

20. Αντιθέτως, και ανεξάρτητα από τα εκτιθέμενα εν συνεχεία επί της ουσίας του ζητήματος, παρατηρώ ότι από την ίδια τη συζήτηση που αναπτύχθηκε μεταξύ των διαδίκων στην παρούσα υπόθεση προκύπτει, έμμεσα έστω, ότι η ερμηνεία της εν λόγω ρυθμίσεως κάθε άλλο παρά παρεμποδίζει τις αβεβαιότητες και αμφισημίες. Επίσης, το γεγονός ότι η συζήτηση σε μεγάλο βαθμό επικεντρώθηκε στην έννοια και τη σημασία που

7 — Βλ., για παράδειγμα, απόφαση της 19ης Σεπτεμβρίου 1996, C-236/95, Επιτροπή κατά Ελλάδος (Συλλογή 1996, σ. I-4459, σκέψη 13, και την παρατιθέμενη νομολογία).

8 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις 29/84, παρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 23, και C-365/93, παρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 9.

πρέπει να αποδοθούν στις αποφάσεις που εξέδωσαν στον τομέα αυτόν τα έγκυρα ολλανδικά δικαιοδοτικά όργανα επιβεβαιώνει επίσης της αμφιβολίες που μόλις προηγουμένως εξέθεσα. Όντως, η εφαρμογή μιας οδηγίας η οποία έχει τη σημασία και το περιεχόμενο της επίμαχης εν προκειμένω δεν μπορεί να δημιουργεί εντός κράτους μέλους τις αναφερθείσες δυσχέρειες ερμηνείας, προπάντων, όταν πρόκειται για το δικαίωμα των πολιτών, Ολλανδών ή όχι, να επικαλούνται τις έννομες καταστάσεις που δημιουργεί η οδηγία.

21. Το γεγονός ότι η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών έκρινε αναγκαίο να θεσπίσει νόμο προοριζόμενο να «διασαφηνίσει» και «επεξηγήσει» το εθνικό νομικό πλαίσιο στον τομέα των καταχρηστικών ρητρών στις τυποποιημένες συμβάσεις δείχνει ότι, κατά πάσα πιθανότητα και παρά τους αντίθετους ισχυρισμούς, η κυβέρνηση αυτή συνειδητοποίησε επίσης την ανάγκη να εξαλειφθούν οι δυσχέρειες που υπέδειξε η Επιτροπή. Εξάλλου, το ζήτημα αν ο νόμος αυτός επιτυγχάνει ή όχι το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα δεν ενδιαφέρει στο παρόν στάδιο, στο μέτρο που ο νόμος αυτός θεσπίστηκε ένα έτος μετά τη λήξη της προθεσμίας που καθόρισε η Επιτροπή με την αιτιολογημένη γνώμη της και, εν πάση περιπτώσει, δεν είναι επομένως ικανός να εξαφανίσει την παράβαση που προσάπτεται στο Βασίλειο των Κάτω Χωρών [9].

9 — Ως γνωστόν, πράγματι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η παράβαση πρέπει να εκτιμάται σε συνάρτηση με την κατάσταση όπως αυτή εμφανίζεται στη λήξη της προθεσμίας που καθορίζεται με την αιτιολογημένη γνώμη: βλ., μεταξύ πολλών, τις αποφάσεις της 23ης Μαρτίου 2000, C-327/98, Επιτροπή κατά αλλίας (Συλλογή 2000, σ. I-1851, σκέψη 28), της 7ης Δεκεμβρίου 2000, C-69/99, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Συλλογή 2000, σ. I-10799, σκέψη 22), και C-37/98, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 2000, σ. I-10979, σκέψη 14).

B — *Επί της συμφωνίας των αρχών και των διατάξεων του ολλανδικού αστικού κώδικα προς την κοινοτική οδηγία*

22. Πάντως, ανεξάρτητα από αυτές τις γενικού και προκαταρκτικού χαρακτήρα αμφιβολίες, για να εκτιμηθεί το βάσιμο της προσφυγής της Επιτροπής πρέπει τώρα να εξετασθούν λεπτομερώς οι αιτιάσεις της κατά της καθής κυβερνήσεως και τα επιχειρήματα που αντέταξε η τελευταία.

23. Αρχίζω με την υπόμνηση του επιχειρήματος που βασίζεται στη φερόμενη ύπαρξη, στην ολλανδική έννομη τάξη, μιας γενικής αρχής η οποία αποτελεί, στην τάξη αυτή, την ίδια αρχή της πλέον ευνοϊκής για τον καταναλωτή ερμηνείας, που καθιερώνει το άρθρο 5, δεύτερη περίοδος, της οδηγίας. Κατά την καθής κυβέρνηση, πράγματι, η αρχή αυτή αποτελεί κανόνα ερμηνείας εφαρμοζόμενο κανονικά από τα δικαιοδοτικά όργανα. Ωστόσο, η άποψη αυτή προκύπτει τουλάχιστον αμφίβολη αν ληφθεί υπόψη η νομολογία του Hoge Raad, υπομνησθείσα με ακρίβεια από την Επιτροπή, νομολογία η οποία επανειλημμένως δεν δέχθηκε ότι η προαναφερθείσα αρχή αποτελεί «κανόνα δικαίου» [10].

10 — Εκτός της αποφάσεως της 12ης Ιανουαρίου 1996 (NJ 1996, αριθ. 683) παρατεθείσας στα υπομνήματα της Επιτροπής, βλ. τις παραπομπές στο «CLAB Europa», *European Database on Case Law about Unfair Contractual Terms* (ευρωπαϊκή τράπεζα δεδομένων επί της νομολογίας στον τομέα των καταχρηστικών ρητρών) στο www.europa.eu.int/clab/ (βλ. καρτέλες NL000047, NL000056 και NL000079), καθώς και στο E. Hondius, *Non-implementation of the Directive on Unfair Contract Terms: the Dutch case, European Review of Private Law, 1997*, σ. 193, ειδικότερα σ. 194 και 195, καθώς και υποσημείωση 4 και τις παραπομπές, που παρατηρεί ότι, μετά την έναρξη ισχύος της οδηγίας, η θέση των Ολλανδών δικαστών δεν μεταβλήθηκε παρόλον ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, υποχρεούνται να ερμηνεύουν το δίκαιό τους ενόψει του γράμματος και του σκοπού της οδηγίας.

24. Η καθής κυβέρνηση προβάλλει, πάντοτε υπό την άποψη των αρχών ερμηνείας, ότι δεν υπάρχει απόκλιση μεταξύ της οδηγίας και της έννομης τάξεώς της όσον αφορά τις προβλεπόμενες συνέπειες στην περίπτωση κατά την οποία η σύμβαση περιλαμβάνει αμφίσημες ή ακατανόητες ρήτρες.

25. Ωστόσο, θεωρώ περισσότερο βάσιμα τα αντίθετα συμπεράσματα της Επιτροπής, η οποία υπογραμμίζει ότι:

α) ενώ το άρθρο 6:233 του αστικού κώδικα προβλέπει *απλώς την ακύρωση* μιας ρήτρας η οποία παραβιάζει την αρχή της διαφάνειας, η εφαρμογή ενός ερμηνευτικού κριτηρίου, όπως αυτού της πλέον ευνοϊκής για τον καταναλωτή ερμηνείας (που χαρακτηρίζεται επίσης ως interpretatio contra proferentem) που προβλέπει η οδηγία, επιτρέπει τη διατήρηση της εν λόγω ρήτρας·

β) δεν υπάρχει κατ' ανάγκην σύμπτωση μεταξύ του κριτηρίου της «λογικής», που τα άρθρα 3:35 και 6:248 του εν λόγω κώδικα επικαλούνται για τους σκοπούς ερμηνείας ενδεχόμενων ασαφών ή ακατανόητων ρητρών, και του σχετικού κριτηρίου που αναφέρει η οδηγία, το οποίο ευνοεί την πλέον ευνοϊκή για τον καταναλωτή ερμηνεία·

γ) ομοίως, το ότι δεν μπορούν να αντιτάσσονται στον καταναλωτή, βάσει του άρθρου 3:35 του αστικού κώδικα, ασαφείς ή ακατανόητες ρήτρες ή, καλύτερα, συμβατικές ρήτρες οι οποίες δεν μπορούν να ερμηνεύονται κατά τρόπο παράλογο ή αντίθετο προς την αρχή της ευθυδικίας δεν ισοδυναμεί κατ' ανάγκην με το μη αντιτάξιμο μιας ρήτρας η οποία ερμηνεύεται κατά τρόπο ευνοϊκότερο για τον καταναλωτή.

26. Εξετάζοντας τώρα το συμβιβαστό της ολλανδικής έννομης τάξης προς τις διατάξεις των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 5, τρίτη περίοδος, οφείλω ευθύς εξαρχής να τονίσω ότι το Βασίλειο των Κάτω Χωρών δεν απέδειξε ότι η έννομη τάξη του περιλαμβάνει διατάξεις που είναι ισοδύναμες προς τις προαναφερθείσες. Ουσιαστικά, περιορίσθηκε στο να ισχυρισθεί συναφώς ότι η ειδική μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο είναι περιττή στο μέτρο που οι σκοποί που επιδιώκονται με τις διατάξεις αυτές μπορούν να επιτευχθούν με συστηματική ερμηνεία της ολλανδικής νομοθεσίας. Ωστόσο, δεν πιστεύω ότι τα πράγματα εμφανίζονται ακριβώς με τους όρους αυτούς και το μέσο που αναφέρουν οι ολλανδικές αρχές έχει όντως ως συνέπεια την *πιστή* μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, όπως θα προσπαθήσω να αποδείξω.

27. Αρχίζω με την υπόμνηση ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας προβλέπει ρητά ότι ακόμη και οι ρήτρες που αφορούν τον καθορισμό του κυρίου αντικειμένου της συμβάσεως και την αντιστοιχία μεταξύ της τιμής και των υπηρεσιών ή των αγαθών που θα παρασχεθούν πρέπει να θεωρούνται καταχρηστικές όταν είναι διατυπωμένες

κατά τρόπο ασαφή και ακατανόητο. Έτσι, προσφέρεται στον καταναλωτή κατά τρόπο σαφή και μονοσήμαντο η δυνατότητα να επικαλείται την προστασία που του διασφαλίζει το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας σχετικά με τέτοιες ρήτρες και, επομένως, να αποκλείσει τον δεσμευτικό χαρακτήρα τους.

28. Αντιθέτως, δεν νομίζω ότι από τη δραστηριότητα συστηματικής ερμηνείας του αστικού κώδικα εκ μέρους των δικαιοδοτικών οργάνων μπορεί να προκύψει καθεστώς και αποτελέσματα που εμφανίζουν παρόμοια βεβαιότητα και σαφήνεια. Αντιθέτως, νομίζω ότι, υπό το παρόν καθεστώς του αστικού κώδικα, η δυνατότητα για τον επαγγελματία να εμποδίσει τον καταναλωτή να ζητήσει την ακύρωση «ρητρών που έχουν ως αντικείμενο ουσιώδεις παροχές» βάσει του άρθρου 6:233 του αστικού κώδικα εξακολουθεί ωστόσο να είναι ακέραιη. Επιπροσθέτως, δεδομένου ότι το άρθρο 6:231 αποκλείει από την κατηγορία των «γενικών όρων» τις ρήτρες «οι οποίες περιγράφουν τις ουσιώδεις παροχές» (τις μόνες οι οποίες είναι ακυρώσιμες κατά το προαναφερθέν άρθρο 6:233), ο επαγγελματίας μπορεί πάντοτε να επικαλείται την εν λόγω διάταξη για να αποκλείσει τις ρήτρες αυτές από εκείνες που εμπίπτουν στην έννοια των «γενικών όρων» της συμβάσεως.

29. Πρέπει επίσης να παρατηρήσω, συναφώς, ότι ο αποκλεισμός από το σύστημα των γενικών όρων των ρητρών που έχουν ως αντικείμενο ουσιώδεις παροχές αποτελεί ουσιώδη περιορισμό του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας. Αρκεί να αναλογισθεί κανείς τις συνέπειες που προκύπτουν για όλες τις συμβάσεις, όπως οι ασφαλιστικές συμβάσεις, οι οποίες προσφέρονται ιδιαίτερα για μια τέτοια αμφίσημη διατύπωση, ακριβώς όσον αφορά το ουσιώδες αντικείμενό τους, δηλαδή, στο παράδειγμα αυτό, τον καθορισμό του ασφαλιζόμενου κινδύνου.

30. Μια άλλη προβληματική πτυχή συνδέεται με το άρθρο 5, τρίτη περίοδος, της οδηγίας. Ως γνωστόν, η διάταξη αυτή απαγορεύει στον επαγγελματία να επικαλείται, κατά τη διάρκεια διαδικασίας προς παύση χρησιμοποιήσεως των καταχρηστικών ρητρών, την αρχή της πλέον ευνοϊκής για τον καταναλωτή ερμηνείας αν αυτό του επιτρέπει να αντιταχθεί στη διάταξη που του επιβάλει να παύσει να χρησιμοποιεί μια αμφίσημη ρήτρα, που περιλαμβάνεται στις σημαντικές ρήτρες στις οποίες ο επαγγελματίας καταφεύγει συστηματικά στις σχέσεις του με τους καταναλωτές. Όπως παρατηρεί η Επιτροπή, η διάταξη αυτή έχει σκοπό να αποφεύγεται όπως μια αρχή η οποία προορίζεται να διασφαλίσει την προστασία του καταναλωτή μπορεί να λειτουργήσει εις βάρος του σε περίπτωση διαδικασίας για την παύση χρήσεως των καταχρηστικών ρητρών, αν ο επαγγελματίας μπορούσε να αντιταχθεί στη διαταγή να θέσει τέρμα στη χρήση γενικών ρητρών, διατυπωμένων με ελάχιστα σαφείς όρους και που μπορούσαν να ερμηνευθούν κατά τρόπο ώστε να αποτελούν καταχρηστικές ρήτρες, επικαλούμενος ερμηνεία των ρητρών αυτών η οποία να είναι ευνοϊκότερη για τον καταναλωτή. Το αποτέλεσμα αυτό δεν θα μπορούσε ωστόσο να επιτευχθεί με τη συστηματική ερμηνεία της εθνικής έννομης τάξης, όπως επιθυμεί η Ολλανδική Κυβέρνηση, διότι το καθεστώς του αστικού κώδικα *επιτρέπει σε κάθε περίπτωση* στον επαγγελματία, καθού στη διαδικασία παύσεως χρησιμοποιήσεως των καταχρηστικών ρητρών, να επικαλείται την εν λόγω αρχή.

31. Τέλος, είναι επίσης αμφίβολο κατά πόσον η ολλανδική έννομη τάξη διασφαλίζει πλή-

ρως την υποχρέωση διαφάνειας την οποία υπέχει ο επαγγελματίας όταν καταρτίζει τις ρήτρες τυποποιημένων συμβάσεων, κατά την έννοια του άρθρου 5, πρώτη περίοδος, της οδηγίας. Οι διατάξεις τις οποίες επικαλείται συναφώς το Βασίλειο των Κάτω Χωρών προς επίτευξη παρόμοιου αποτελέσματος στηρίζονται μάλλον σε κριτήρια λογικής και ευθυδικίας. Όμως, όπως παρατήρησε η Επιτροπή, το αποτέλεσμα αυτό επιδιώκεται κατά έμμεσο τρόπο και όχι με την αποτελεσματικότητα και τον άμεσο χαρακτήρα που διασφαλίζει η διάταξη η οποία λαμβάνει ρητώς υπόψη την αρχή που θεσπίζει η οδηγία, ειδικότερα αν ληφθεί υπόψη, όπως ακόμη παρατηρεί η Επιτροπή, ότι η λύση που επέλεξε ο κοινοτικός νομοθέτης αποβλέπει ειδικότερα στο να υποχρεώνει τον επαγγελματία να εξασφαλίζει a priori ότι οι ρήτρες είναι σαφείς και κατανοητές και να εξασφαλίζει έτσι ότι ο καταναλωτής μπορεί να λάβει, πριν ακόμη τη σύναψη της συμβάσεως, τις αναγκαίες πληροφορίες προκειμένου να αποφασίσει με πλήρη γνώση της καταστάσεως [11].

Γ — *Επί της σύμφωνης προς την οδηγία ερμηνείας της ολλανδικής νομοθεσίας*

32. Κατόπιν των αναφερθέντων σχετικά με την απόκλιση μεταξύ των διατάξεων του ολλανδικού αστικού κώδικα που έχουν εφαρμογή και εκείνων της οδηγίας, πρέπει ακόμη να εκτιμηθεί αν η από 19 Σεπτεμβρίου 1997 απόφαση του Hoge Raad, υπομνησθείσα προηγουμένως (βλ. σημείο 12 ανωτέρω) και, ειδικότερα, η αρχή κατά την οποία η ολλανδική νομοθεσία πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τις διατάξεις της οδηγίας, αρχή η οποία διακηρύσσεται ρητώς με την απόφαση αυτή, μπορεί να αποτελεί θεραπεία της καταστάσεως. Πράγματι, όπως έχω αναφέρει, η Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το αποτέλεσμα που επιδιώκεται με την οδηγία αυτή επιτυγχάνεται πλήρως με την ερμηνεία που έγινε δεκτή από τα δικαιοδοτικά όργανα και, ειδικότερα, με την προαναφερθείσα απόφαση του Hoge Raad.

33. Ωστόσο, οφείλω προπάντων να υπομνήσω συναφώς ότι ο επικαλούμενος ανωτέρω νομολογιακός προσανατολισμός δεν αποτελεί ιδιαιτερότητα του ολλανδικού συστήματος και δεν έχει εν προκειμένω ιδιαίτερη σημασία. Στην πραγματικότητα, αντικατοπτρίζει γενικότερο και κοινό προσανατολισμό, αλλά δεν αφορά και, επομένως, δεν επιλύει το εξεταζόμενο πρόβλημα, δηλαδή την καταλληλότητα μιας προϋφιστάμενης εθνικής νομοθεσίας προκειμένου να διασφαλισθεί η πλήρης και ορθή μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο.

34. Η αρχή της ερμηνείας του εθνικού δικαίου σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο είναι πράγματι μια πολύ γνωστή γενική αρχή του δικαίου αυτού, την οποία το Δικαστήριο έχει επίσης επεκτείνει στις περιπτώσεις εκπρόθεσμης μεταφοράς της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο. Όπως το Δικαστήριο υπέμνησε πρόσφατα και συγκεκριμένα σε σχέση με την οδηγία που εξετάζεται στην προκειμένη περίπτωση, «όσον αφορά την

11 — Από πολλές διατάξεις της οδηγίας προκύπτει άλλωστε ότι η σαφήνεια των ρητρών που περιέχονται σε τυποποιημένες συμβάσεις πρέπει να εξασφαλίζεται όσο το δυνατόν ενωρίτερα στο πλαίσιο των σχέσεων που θα συνδέουν τον επαγγελματία και τον καταναλωτή. Για παράδειγμα, στην εικοστή αιτιολογική σκέψη αναφέρεται ότι «ο καταναλωτής πρέπει να έχει πράγματι την ευκαιρία να λάβει γνώση όλων των ρητρών», ενώ στο στοιχείο θ' του παραρτήματος της οδηγίας διευκρινίζεται ότι οι ρήτρες μπορούν να κηρυχθούν καταχρηστικές αν έχουν ως σκοπό «να συνάγουν αμετάκλητα την εκ μέρους του καταναλωτή αποδοχή ρητρών τις οποίες δεν είχε καμιά πραγματική δυνατότητα να γνωρίζει πριν συνάψει τη σύμβαση».

κατάσταση κατά την οποία μια οδηγία δεν έχει μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο [...] κατά πάγια νομολογία [...], εφαρμόζοντας το εθνικό δίκαιο, είτε πρόκειται για προγενέστερες είτε για μεταγενέστερες της οδηγίας διατάξεις, ένα εθνικό δικαστήριο, που καλείται να το ερμηνεύσει, οφείλει να πράξει τούτο κατά το μέτρο του δυνατού υπό το φως του κειμένου και του σκοπού της οδηγίας, ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που αυτή επιδιώκει, συμμορφούμενο έτσι προς το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 249, τρίτο εδάφιο, ΕΚ)» [12].

35. Πάντως, η ερμηνευτική αυτή ένδειξη, επαναλαμβάνω, δεν επιλύει το πρόβλημα για το οποίο γίνεται λόγος στην προκειμένη περίπτωση. Πράγματι, η αρχή αυτή εφαρμόζεται κατά πρόσφορο τρόπο εν αναμονή της μεταφοράς της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο ή όταν η οδηγία έχει μεταφερθεί κατά τρόπο απρόσφορο ή ατελή, αλλά δεν μπορεί ασφαλώς να αποτελέσει άλλοθι για να δικαιολογήσει απρόσφορη μεταφορά ή μη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο. Στην πραγματικότητα, όπως ορθώς παρατηρήθηκε, το γεγονός και μόνον ότι δικαιοδοτικό όργανο ενός κράτους μέλους δηλώνει, σύμφωνα με τις αρχές που καθόρισε το Δικαστήριο, ότι ερμηνεύει το εθνικό δίκαιο υπό το φως του κοινοτικού δικαίου «δεν εξαλείφει την υποχρέωση όλων των φορέων δημόσιας εξουσίας αυτού του κράτους μέλους, ιδίως του νομοθέτη, να λαμβάνουν όλα τα μέτρα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, τα οποία είναι κατάλληλα για να διασφαλίσουν τη μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο και, έτσι, την επίτευξη των στόχων του κοινοτικού κανόνα» [13].

36. Πράγματι, όπως παρατήρησε ο γενικός εισαγγελέας Léger και όπως αποδεικνύεται από τα προεκτεθέντα στοιχεία, αυτό «θα αντέβαινε στις θεμελιώδεις απαιτήσεις στις οποίες πρέπει να ανταποκρίνεται κάθε μεταφορά οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη, ήτοι στις απαιτήσεις της ασφάλειας δικαίου και της κατάλληλης δημοσιότητας. Το Δικαστήριο επανειλημμένως έχει διευκρινίσει ότι οι διατάξεις των οδηγιών πρέπει να τίθενται σε εφαρμογή "κατά τρόπο που να παράγει αναμφισβητήτως δεσμευτικά αποτελέσματα, [...] με την εξειδίκευση του αντικειμένου, την ακρίβεια και τη σαφήνεια που απαιτούνται [...] προκειμένου να τηρείται η απαίτηση της ασφάλειας δικαίου" και έτσι ώστε "σε περίπτωση κατά την οποία η οδηγία αποσκοπεί στη δημιουργία δικαιωμάτων υπέρ των ιδιωτών, οι δικαιούχοι να έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν το πλήρες περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους και, ενδεχομένως, να τα προβάλουν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων". Νομολογία εθνικών δικαστηρίων ερμηνεύουσα διατάξεις εσωτερικού δικαίου κατά τρόπο θεωρούμενο σύμφωνο προς τις επιταγές οδηγίας, δεν αρκεί προκειμένου να προσδώσει στις διατάξεις αυτές τον χαρακτήρα μέτρων μεταφοράς της οδηγίας αυτής στην εσωτερική έννομη τάξη» [14]. Όπως ανέφερα ήδη, το Δικαστήριο διευκρίνισε με την ίδια ευκαιρία και σύμφωνα με αυτόν τον προσανατολισμό ότι, «όπως προκύπτει από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την τήρηση της επιταγής της ασφάλειας

12 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-240/98 και C-244/98 (μη δημοσιευθείσα ακόμη στη Συλλογή, σκέψη 30, και την παρατιθέμενη σ' αυτή νομολογία).

13 — Σημείο 19 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα Da Cruz Villaça στην υπόθεση 412/85 (απόφαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1987, Επιτροπή κατά Γερμανίας (Συλλογή 1987, σ. 3503).

14 — Σημεία 24 και 26 των προτάσεων στην υπόθεση C-236/95, Επιτροπή κατά Ελλάδος, παρατεθείσα στην υποσημείωση 7 (καθώς και την παρατιθέμενη σ' αυτήν νομολογία).

δικαίου να είναι η νομική κατάσταση των ιδιωτών σαφής και συγκεκριμένη και να τους επιτρέπει να γνωρίσουν το πλήρες περιεχόμενο των δικαιωμάτων τους και, ενδεχομένως, να τα επικαλούνται ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων» [15].

37. Κατόπιν των προεκτεθέντων γενικώς, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι, στην προκειμένη περίπτωση, η νομολογία του Hoge Raad δεν φαίνεται καν ικανή να επιτύχει τα αποτελέσματα τα οποία η Ολλανδική Κυβέρνηση θέλει να της αποδώσει. Πράγματι, όπως υπέμνησε η Επιτροπή, η αρχή που διακηρύσσεται με την προαναφερθείσα απόφαση του Hoge Raad, της 19ης Σεπτεμβρίου 1997, δεν συμπίπτει πλήρως με ό,τι μπορεί να συναχθεί από άλλες αποφάσεις του ίδιου ανωτάτου δικαστηρίου (βλ. υποσημείωση 10). Σε άλλες ευκαιρίες έκρινε, όντως, σχετικά με θεμελιώδεις πτυχές της οδηγίας και, ειδικότερα, σχετικά με τη σημαντική αρχή της πλέον ευνοϊκής για τον καταναλωτή ερμηνείας που καθιερώνει το άρθρο 5, δεύτερη περίοδος, ότι, στην ολλανδική έννομη τάξη, η αρχή αυτή δεν αποτελεί «κανόνα δικαίου», αλλά μάλλον άποψη γενικού χαρακτήρα, η οποία μπορεί να ενέχει μια κάποια σημασία στην ερμηνεία μιας συμβάσεως εκ μέρους των δικαιοδοτικών οργάνων.

38. Είναι βεβαίως αληθές ότι οι αποφάσεις αυτές είναι προγενέστερες εκείνης του 1997 που παρατέθηκε ανωτέρω, αλλά είναι επίσης αληθές ότι μια τουλάχιστον από τις αποφάσεις αυτές είναι μεταγενέστερη της ενάρξεως ισχύος της οδηγίας. Τούτο, κατά την άποψή μου, μαζί με το σύνολο των στοιχείων που ανέπτυξα ανωτέρω, αποτελεί πρόσθετη επιβεβαίωση της απρόσφορης μεθόδου μεταφοράς μιας οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο που παραπέμπει σε λύσεις οι οποίες όχι μόνο δεν είναι σαφείς και προφανείς, αλλά επίσης στερούνται ασφάλειας και οριστικότητας διότι αναπόφευκτα εκτίθενται στις ενδεχόμενες διακυμάνσεις της νομολογίας.

39. Καταλήγοντας, επομένως, θεωρώ ότι ούτε τα νομολογιακά προηγούμενα που επικαλείται η Ολλανδική Κυβέρνηση θεραπεύουν τη διαπιστωθείσα αναντιστοιχία της νομοθεσίας της χώρας αυτής προς εφαρμογή κατά τρόπο σαφή και μονοσήμαντο της εν λόγω οδηγίας. Επομένως, η προσφυγή της Επιτροπής πρέπει, κατά την άποψή μου, να γίνει δεκτή.

Δ — *Επί των δικαστικών εξόδων*

40. Βάσει του άρθρου 69, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας, ο ηττηθείς διάδικος καταδικάζεται στα δικαστικά έξοδα εφόσον υπήρχε σχετικό αίτημα. Δεδομένου ότι η Επιτροπή υπέβαλε σχετικό αίτημα και λαμβάνοντας υπόψη τη θέση που ανέπτυξα ως προς την έκβαση της προσφυγής, θεωρώ ότι το αίτημα αυτό πρέπει να γίνει δεκτό.

15 — Απόφαση C-236/95, προπαρατεθείσα, στην υποσημείωση 7, σκέψη 13 (καθώς και παρατιθέμενη σ' αυτήν νομολογία).

Πρόταση

Ενόψει των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να κρίνει ότι:

1) Το Βασίλειο των Κάτω Χωρών, μη θεσπίζοντας τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις προκειμένου να διασφαλίσει την πρόσφορη μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη των άρθρων 4, παράγραφος 2, και 5 της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές, παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το άρθρο 189, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 249, τρίτο εδάφιο, ΕΚ) και την οδηγία 93/13.

2) Καταδικάζει το Βασίλειο των Κάτω Χωρών στα δικαστικά έξοδα.